

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu
Odsjek komunikologija/žurnalistika

Pristupni rad za završni ispit

Tema: Srednjovjekovna mitologija u Kamenom spavaču Maka Dizdara

Asja Begović

Br. indexa 1065/II-K

Status: vanredni student

Akadska godina: 2020/21, II ciklus studija, II semestar

Predmet: Medijska kultura

Predmetni nastavnik: prof.dr. Fahira Fejzić-Čengić

25.5.2021.

SAŽETAK

Stećak je možda i najveći spomenik Bosne i Hercegovine, a ujedno i Bosni i Hercegovini. Stećak opisuje našu prošlost, ali nas upućuje na zajedništvo i u budućnosti. U ovom radu izložit ćemo povijest Bogumila, Crkve bosanske i njihovih vjerovanja te pojasniti kako je ta mitologija srednjovjekovne Bosne oblikovala shvatanja o životu i sami život tadašnjeg naroda Bosne i Huma ali i posredstvom pera Maka Dizdara i podcrtala zajedništvo naroda Bosne i Hercegovine.

Mak Dizdar je "uskrsnuo" našu prošlost kroz svoju poeziju, naročito onu iz zbirke "Kameni spavač" i još jednom pored zapisa u kamenu oživio duh Bosne i bogumilstva zapisom na papiru i na taj način još jednom premostivši granice vremena i prostora.

Ključne riječi: Bogumilstvo, Crkva bosanska, stećak, Kameni spavač, Mak Dizdar

Medieval mythology in Mak Dizdar's Stone Sleeper

Abstract:

The stećak tombstone is perhaps the greatest mention of Bosnia and Herzegovina, and at the same time to Bosnia and Herzegovina. The stećak tombstone describes our past, but also points us to unity in the future. In this paper we will present the history of Bogumil, the Bosnian Church and their beliefs and explain how this mythology of medieval Bosnia shaped perceptions of life and the life of the then people of Bosnia and Hum, but also through the verse of Mak Dizdar and underlined the unity of the people of Bosnia and Herzegovina. Mak Dizdar "resurrected" our past through his poetry, especially that of the „Stone Sleeper“ collection, and once again, in addition to the stone inscription, revived the spirit of Bosnia and Bogomilism by writing on paper and thus once again bridging the boundaries of time and space.

Keywords: Bogumilism, Bosnian Church, stećak tombstone, Stone Sleeper, Mak Dizdar

UVOD

U Bosni i Hercegovini postoji 2.687 lokaliteta sa stećcima koji predstavljaju veliku arheološku vrijednost na međunarodnom nivou budući da se rijetko gdje nađe toliko očuvanih nadgrobnih spomenika na tako malom prostoru. Stećci su ostavština naroda koji je živio na današnjem području Bosne i Hercegovine u srednjem vijeku, Ovaj narod pretežito je vjerovao u naučavanje Bogumila i Crkve bosanske. Koristeći se pojednostavljenom definicijom Bogumilstva samo kao

uvodnim okvirom u temu, možemo reći da se Bogumilstvo odnosi na vjerovanja koja su na područje Balkana došla posredstvom svećenika Bogumila. “Svećenik Bogumil pojavio se u Bugarskoj u 10 st. i propovijedao neku vrstu dualizma izvedenu iz učenja staroperzijskog vjerskog reformatora Manija, prema kojemu su svi dodirljivi predmeti i sam ljudski život zlo, a dobar je jedino nevidljivi svijet duha. Sotona ili Satanail je navodni utemeljitelj cjelokupne ortodoksne zajednice, s njezinim crkvama, odjećom, obredima, redovnicima i svećenicima. Mitološki element Bogumilstva uključuje maštovitu pripovijest o nastanku svijeta, prema kojoj je Satanail odgovoran za stvaranje Zemlje, a kasnije za razapinjanje Isusa Krista, svoga mlađeg brata. Bogumilska se mitologija naširoko propovijedala u Rusiji, kao i na Balkanu.” (Cavendish, Trevor O. Ling , 1990: 195). Ova štura definicija nipošto nije odraz stvarnog bogatstva vjerovanja i običaja Bogumila niti posebnosti Crkve bosanske. U ovom radu razmotrit ćemo tko su bili Bogumili Bosne i Hercegovine, u što su vjerovali i kako su ih njihovi mitovi oblikovali, te kako je pjesnik Mak Dizdar kroz stihove “Kamenog spavača” “preporodio” i očuvao bosansko - bogumilska vjerovanja sve do danas. Može se reći da podlogu Dizdareve poezije čine pisani i kameni (arte)fakti, te svi drugi elementi srednjovjekovne bosanske kulture.¹ A značaj njegovih dijela nije samo u “uskrsnuću” prošlosti i njenom očuvanju nego i u proročkom ukazivanju da je ta prošlost “dobrih ljudi” prošlost svih naroda Bosne i Hercegovine ali i njihova budućnost.

BOGUMILI

Da bi smo razumjeli tko su bili Bogumili potreban nam je određeni kontekst tog vremena, politički jednako kao i duhovni. Da bismo govorili o Crkvi bosanskoj kao o posebnoj frakciji bogumilstva najprije moramo razmotriti razvoj samog bogumilskog pokreta. Promatrajući razvoj bogumilstva primjetit ćemo da vuče korijen iz ranokršćanske hereze. Pavle, posljednji apostol nije bio svjedok Kristovog života u Palestini nego mu se uskrsli pojavio u duhovnom obliku nakon čega je Saul, čovjek koji je bio, nestao u vatrenom svjetlosnom događaju Damaska i ponovo se pojavio kao potpuno obnovljeni Pavle. “Ja živim, ali to nisam ja, već Krist u meni.” - postao je nosilac, posuda Krista. Nakon toga Pavle odlazi u Arabiju da se suoči s svojom prošlošću farizeja – progonitelja kršćana. U Arabiji Pavlovog doba moćna Petra je bila glavni grad Nabatejaca, naroda koji je čuvao stare misterije sunca. Na brojnim svjedočanstvima ove kulture - nakitu, oltarima, obeliscima - nalazimo znak Mjesečeve posude, koja u sebi nosi Sunce, a iznad njih pticu feniks, simbol

---

¹ <https://stilistika.org/diskurzi-i-stilovi/73-kultura-i-pamcenje-u-kamenom-spavacu-maka-dizdara> (preuzeto 12.5.2021.)

uskrsnuća. Slične simbole nalazimo i kod Kelta u Bretanji, Engleskoj i Velsu, u čijim kamenim krugovima su Druidi² slavili kultove sunca, Feniks je ranokršćanima bio poznat simbol, a njegov misterij smrti i uskrsnuća, trajnog pretvaranja neplemenitog u plemenito, zanimao je i alhemičare srednjeg vijeka te je bio cilj njihovih traganja (kamen mudrosti³). Španija u srednjem vijeku je bila centar arapske kulture, a u njoj se rodila legenda o Svetom gralu. Sveti gral je kalež napravljen od kamena mudrosti, u koji je sakupljena Kristova krv koja je supstanca njegovih moći; Mjesečev kalež kao sud Sunčevog duha, u sebi nosi misterij smrti i ponovnog rođenja. Znak grala nalazimo na bezbrojnim primjerima stećaka bosanskih nekropola. Narod koji je postavljao ove stećke i stvarao njihove slike, morao je biti čuvar i posrednik tajne grala između Istoka i Zapada. Pavlovo propovijedanje kršćanstva nije dogmatsko i za njega je Kristovo uskrsnuće suština kršćanstva. Čovjek treba postati kalež, sud Kristovog duha, Sveti gral. “Pavle čovjeka želi osloboditi od razmišljanja stada i vjerovanja u lažni autoritet, on ga želi osloniti na njega samoga: na više ja, koje se percipira neposrednim duhovnim iskustvom.” (Kutzli, 2019: 122)

Jedan od najvažnijih korijena bogumilstva je manihejstvo. Mani, duhovni vođa Centralne Azije, progonjen od crkvenih i svjetovnih sila izučavan je tek od 1904. godine. Na temelju preostalih izvora stvorena je slika ove kršćanske hereze koje se oslanja na zoroastrijska učenja o dvijema suprotstavljenim silama – svijetlosti (Ahura Mazda) i tami (Angra Mainyu). Interesantno je da se Manijevo učenje u potpunosti poklapa s Pavlovim. Najveća briga je oslobađanje unutarnjeg čovjeka, koje se dogodi kad u sebe primi Sveti duh koji potječe od Krista. I Mani i Pavle detaljno opisuju taj process kao silu koja potječe od Krista - nous- ljubav. Manijev citat “svjetlosno biće koje živi u tamnom tijelu” opisuje nous – svijetlo koje je Krist usadio u čovjeka i vezao za njegovo smrtno tijelo. Mani pod uskrsnućem podrazumijeva savladavanje zlog u čovjeku i svijetu i pretvaranje čovjeka vezanog za zemaljsko i tjelesno u duhovnog čovjeka. Pritom od svojih sljedbenika traži da koriste unutarnju svjetlost i preispituju kršćanska učenja prije nego ih private. Za manihejce je bilo nedostojno vjerovati bez razumijevanja. Manihejsko vjerovanje je da je pri stvaranju svijeta Bog dozvolio podjelu na svjetlost i tamu i iz ove žrtve stvoren je slobodni čovjek. Bog je suštinski dobar pa ne kažnjava jer je kazna zlo, već se protiv zla bori pomoću sinova svjetlosti (Krista) koji snagom svoje ljubavi zlo preobražavaju u dobro. Pavličansko kršćanstvo

---

² Druidi su bili vjerski vođe, kao i sudije, liječnici i vladari u keltskom društvu.

³ Kamen mudrosti je mitska alkemijska supstanca koja, prema vjerovanju, ima sposobnost pretvoriti običan metal u zlato, ali i kao eliksir života koji čovjeka liječi, pomlađuje, daje mu dug život i ponekad, besmrtnost.

ima svoje korijene u učenju Pavla, te ova sljedba dobija sve više pristalica naročito na tlu Bugarske, Najvažniji duhovni centar pavličanskog kršćanstva bio je Ohrid gdje je i započela njegova reformacija pod uticajem Bogumila i njegovih sljedbenika. Bogumilstvo je učenje koje je udružilo pavličanstvo i manihejstvo. Crkva bosanska se izrodila iz učenja Bogumila, ali tomu je pogodovao i politički kontekst u kom se je našla Bosna i Hum. “ Politička povijest Bosne tog doba prilično je kompleksna,.. Bizantsko Carstvo, nije u Bosni izravno vladalo, ali je prisililo pučanstvo da prizna njegovu vlast. Povijest Bosne oko sredine srednjeg vijeka ističe trojicu moćnih vladara: Kulina bana (1180.-1204.), bana Stjepana Kotromanića (1322.-1353.) i kralja Stjepana Tvrtka (1353.-1391.). Za njihovoga vladanja Bosna je bila podijeljena zbog posljedica borbe za vlast među lokalnim plemićima koji su bili samostalni zemljoposjednici i često su diktirali tko će naslijediti bosansku krunu. To je korijen stalne političke nestabilnosti Bosne srednjega vijeka. Udaljenost Bosne bio je razlog najzagonetnijoj karakteristici njezine srednjovjekovne povijesti: heretičkoj Crkvi bosanskoj. Od kraja 12. stoljeća optuživani su za dualističko (katarsko, patarensko i manihejsko) krivovjerje, a njihovo je daljnje udaljavanje od službene Rimske crkve dovelo do osnivanja posebne sljedbe poznate kao Crkva bosanska. Krstjani su činili okosnicu te crkve i tvorili njezinu hijerarhiju. Bosansko-humski krstjani nastoje živjeti u duhu načela prvih kršćanskih zajednica, ali zbog kritiziranja crkvenih ustanova i otpora plaćanju crkvene desetine, njihova nastojanja nailaze na osudu Crkve. Crkva bosanska nastavila je uobičajenim životom kao dobro organizirana vjerska zajednica s obilježjem jedne državne crkve, krstjanima i svojom hijerarhijom. Krstjani su živjeli u samostanima (hižama), koji su uživali pravo azila (utočišta). Uza se su imali gostinje (hospicije), a nerjetko i crkve. Na čelu Crkve bosanske bio je biskup tj. djed, a članovi crkvene hijerarhije bili su gost (više) i starac (niže).”⁴ Dakle možemo općenito reći da je “Bosansko bogumilstvo – paterenstvo je period od pojave bogumilstva, vjerskog učenja, ali i pokreta koji je dobio ime po svešteniku Bogumilu.” (Kadrić, 2007:105) čije je širenje i dominaciju obezbijedila geopolitička situacija tadašnje Bosne i Hercegovine.

BOGUMILSKA MITOLOGIJA

Bogumili nisu djelovali zabranama, zakonima i dogmatskim pravilima već su širili djelovanje kroz legende i mitove. Ono što znamo o vrijednosnim orijentacijama Bogumila, paterena, jest to da su

---

⁴ <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/6883/1/Satovicdipl.pdf> (preuzeto 15.5.2021.)

bili miroljubiv narod, koji prezire i osuđuje svako umorstvo i prisilu (bilo za kaznu, bilo u ratu, u osveti i dr.), imali su poseban dualistički odnos prema Bogu, a čovjek je smatran prostorom borbe duhovnog i materijalnog svijeta. Svim Isusovim mukama davali su samo simboličko i alegorično značenje, a ne i stvarno pa je i raspeće Isusa, njegova smrt i uskrsnuće, po njima, samo privid. (Kadrić, 2007:105,106). Bogumilski mit o stvaranju kaže kako je na početku, prije vremena i prostora, dobri Bog vladao s anđelima koje je stvorio, na sedam nebesa. Njegov sin, Satanael bio mu je sličan i oblikom i odijelom i bio je drugi iza njega. Međutim, sin nije mogao podnijeti ovu potčinjenost, te se s dijelom anđela pobudio protiv dobrog Boga. Bog ga je zajedno s pobunjenim anđelima poslao s neba u dubine gdje je Satanael svojom stvaralačkom moći stvorio zemlju iz četiri elementa. Zemlja koju je stvorio je vidljivo, osmo nebo, sa zrakom, morem, planinama, životinjama i biljkama, a na poslijetku i čovjekom. Ali sve što je bilo na zemlji, uključujući i ljudsko tijelo bilo je mračno i smrtno zato je dobri Bog u svojoj velikoj ljubavi zemlji i čovjeku usadio iskre svjetlosti i tako im podario dušu i oživio ih. Čovjeku je pritom dao i dio dara duha, Međutim kad god bi Satanael čovjeka skrenuo na put odvajanja u njemu bi mrak nadjačao svjetlost i vodio ga skupa sa Zemljom i svim njenim stvorenjima ka skamenjenosti i smrti. Tako su iz božanskog prapočetka stvorena dva carstva – carstvo sinova svjetlosti i carstvo sinova tame. Carstvo tame je napalo i potčinilo carstvo svjetlosti pošto sinovi svjetlosti nisu mogli kazniti sinove tame, jer u njihovom carstvu postoji samo dobro, a kazna sadrži zlo. Zakon i kazna otvaraju put ka zlu. Da bi oslobodili svoje carstvo sinovi svjetlosti su morali to učiniti na plemenit način pa su najboljeg među sobom poslali u carstvo sinova tame, ne da bi kažnjavao nego djelovao svojom ljubavlju. Sinovi tame ubili su sina svjetlosti i povukli ga k sebi u najdublju provaliju tame. Na svijet tame proširio se svjetlosni križ iz kog je uskrsnuo Krist, a bezbrojne iskre svjetlosti zablistale su u tami. Ljudi su pozvani da pomognu sinu svjetlosti pretvarajući svoja srca u kaleže Sunčeve snage. Tako su i sami sinovi tame pretvoreni u saradnike božanskog stvaralaštva da djeluju na Zemlji i pretvore tamu u svjetlost.

Bogumili su također vjerovali da kao Božiji prijatelji ne trebaju posrednika u odnosu s Bogom. Smatrali su i da svaki čovjek oživljavanjem klica/iskri svjetlosti u sebi samom postaje božija roditelja odnosno kalež svjetlosti i kao takav ima zadatak hraniti svjetlosne klice u drugim ljudima kroz ljubav, a s ciljem oslobođenja čovjeka i Zemlje od svega zlog, te time u konačnici pretvoriti smrt u uskrsnuće i pripremiti put za carstvo Svetog duha. Bogumili nisu vjerovali u institucionalizaciju vjere, pa nisu gradili crkve, a sakrament krštenja je bio duhovne prirode.

(Kutzli, 2019: 165-167). Bosanska crkva bila je organizovana u kategoriju sljedbenika, nazvanih mrsni ljudi i duhovnih vođa, nazvanih krstjani. Autoriteti među krstjanima u Bosanskoj crkvi nazivani su strojnicima, a mogli su biti isključivo oni koji su dostigli određeni nivo unutarnjeg razvoja i postali dobri ljudi. Poglavar Bogumila nazivao se djed, a starci i gosti- često putujući apostol; bili su poglvari hiža. „Bogumili su u svoju vjersku zajednicu primali samo odrasle ljude sposobne da samostalno odlučuju o pristupanju krštenju na bogumilski način.“ (Kadrić, 2007:106) Stećci često na sebi nose upozorenja da se ne pomiču i da se ne remeti mir kostiju koje se nalaze ispod što može ukazivati na strah da će im se kao hereticima posthumno ekshumirati i spaliti kosti (kazna Katoličke crkve za heretike) (Dizdar, 2018: 48), što bi rezultiralo nemogućnošću komunikacije nakon smrti, koja se odvijala posredstvom stećka. „Kamen bi, dakle, poput, doduše mnogo starijih kulturnih monolita neolita, predstavljao instrument zemaljskog čovjeka za uspostavljanje kontakta s duhovnim oblikom preminulog, i obrnuto: oblik kamena, prije svega udubljena forma niše, nudio je mrtvima kao srodnicima mogućnost da budu duhovno prisutni. Ne prisjećanje na mrtve, nego komunikacija“ (Kutzli, 2019: 208)

KAMENI SPAVAČ

Dizdarev *Kameni spavač* tematizira epohu srednjovjekovne Bosne na način da elementi jedne kulture postaju temom stihova i čitave zbirke, da bi zatim ta zbirka u prostoru te kulture uspostavila odnos između kulturnog spomenika (stećka), zapisa na njemu i tumačenja toga zapisa.⁵

Stihovi „Ti ne znaš zakon raskrsnice, između svjetla, i tmice“ (Dizdar, 1973) govore o dualnosti vjerovanja Bogumila, ali se u stihovima zbirke *Kameni spavač*, direktno javljaju i motivi sa stećaka koji su zapravo simbolička reprezentacija mitologije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine odnosno sljedbenika Crkve bosanske. Neki od čestih motiva sa stećaka prikazani u stihovima zbirke *Kameni spavač* zajedno sa značenjima :

U stihovima „Vraždom se zasmija, Zmija aždahaka, Bo glas se izgubi, U gluhoti mraka“ (Dizdar, 1973) nalazimo motiv zmije i zmaja (aždaja -aždahaka) koje su simboli zla, ali i božanske kozmičke inteligencije. „Zmija, prastari simbol kosmičko-sunčane sile misli, koja se potom pretvara u zemaljsko-mračnu.“ (Kutzli, 2019: 10).

---

⁵ <https://stilistika.org/diskurzi-i-stilovi/73-kultura-i-pamcenje-u-kamenom-spavacu-maka-dizdara> (preuzeto 12.5.2021.)

U Zapisu o lovu nalazimo motiv jahača/lovca, simbola zla „Jedan konjanik velik osvaja vrele prostore nespokoja“ (Dizdar, 1973), a zatim i „Te strašne lovce ulovih u nevidime konce ja kovač Grubač“ (Dizdar, 1973) kao i motiv jelena odnosno čovjeka koji traga za Kristom i lova na jelene koji simbolizira progon Bogumila kao heretika „Neko ne jako lane prošeće kroz zlatnozelenu goru, i neće da stane dok pristane, svom bistrom, izvoru, Jedna smetena košuta žuri kroz neke žute vriježe, tražeći nestali šapat tražeći davne dane što, bježe kroz tavnne trave kroz tavnne, mreže, Vidim ljeljena onog što pati kad prati oči one srne“ (Dizdar, 1973). Ovaj motiv jelena je jako čest motiv na stećcima „Jelen bježi od goniča na konju; ispred jelena se, međutim, nalazi ogroman lik čovjeka s predimenzioniranom lijevom rukom, u kojoj on kao štap za hodanje nosi čitavo drvo. Na njegovom desnom ramenu sjedi dijete – Kristofor⁶ s Kristom – djetetom. Kao i Kristofor, dijete oko glave ima oreol, dok mu je desna ruka podignuta prema progonjenom jelenu u gestu zaštite. Jelenovi rogovi su stilizirani, djelujući poput čula koje osjeća viši svijet.“(Kutzli,2019:47) pa se i u zbirci Kameni spavač javlja u više navrata npr. stih iz Ljeljena „Bilo im je krivo što ne odgonetnuše jezika, Kojim bi mogli razgovarati sa stablima u šumi (Njima Ljudima)“ (Dizdar, 1973). Sunčani Hristos je naročito bogat bogumilskom simbolikom „Ni život ni smrt ne pripada meni, Ja sam tek onaj koji je u sjeni“, a potom i „Objesiše ga u šesti čas onog dana, Pred njegovim čudom zanjemiše žreci i vojnici, Kad veza ih za zemlju suncem svog krsta, Raširivši ruke od prsta do prsta, on pobijedi, Smrt, Smrt ga tražiše al ne nađe ništa“ (Dizdar, 1973) motiv svjetlosnog križa opisan u stihovima simbolizira put ka duhovnom, instrument harmonije. Mesija nije otkupitelj nego utješitelj, nije imao ljudsko tijelo nego je beztjelesan, nije razapet nego je raširivši ruke napravio znak križa. Krstijani zato priznaju križ samo ka simbol, ali ne i njegovo opredmećenje. (Dizdar, 1973). Dualizam heretičke Crkve bosanske uvijek je praćen dualizmom u stihovima. Sunčanom stubu i slikama svjetlosti (*Sunčani Hristos*) tako se suprotstavljaju slike mraka (*Vijenac*), dobroti – zlo, u stalnoj borbi čak i unutar samoga čovjeka. Zanimljiv je kontrast stihova unutar pjesme *Svatovska*, gdje strašnu sliku smrti („Smrcu mojom umro je i moj svijet / U prazne oči / Mrak se / Pradavni / Naseli“) smjenjuje nada obnove („Pa opet mi se nasred tog bola

---

⁶ Prema Zlatnoj legendi rodio se u Kanaanu (Palestina) u 3. stoljeću, te je bio čovjek divovskog rasta i snage, a tražio je najmoćnijeg čovjeka na Zemlji da mu služi. U svojim lutanjima namjerio se na pustinjaka, koji ga je podučio kršćanstvu i nagovorio da prenosi preko rijeke stare, nemoćne i putnike. Jedne noći probudilo ga je dijete koje ga je zamolilo da ga prenese preko rijeke. Tada je podigao dijete na ramena i zagazio u rijeku te prenio preko rijeke dječaka Isusa. U srednjem vijeku prikaz Kristofora se mogao naći na ulazima u mnoge crkve i na gradskim vratima jer se vjerovalo da onaj tko pogleda lik sveca taj dan neće umrijeti i da može putovati bilo gdje jer će ga Kristofor zaštititi.

/ Bijela vila snila / Pa opet se / Želja /Vrela // Opet se ko ljuta guja / Pod grlo / Savila“), gdje rađanje *želje* jeste svojevrsno ponovno rađanje života.⁷

U stihovima „U nizu triju sila u svijetu snage stuba svjetlosti zrače, Sunce, mjesec i savršen čovjek snage su makrokozma, On i djevica i um sred njih snage mikrokozma znače. Da carstvo nebesko je u nama treba da se zna, Da carstvo nebesko je van nas, nek se spozna“ (Dizdar, 1973) praktički je sumirana suština bogumilskog vjerovanja pomoću simbola trojstva (na stećcima često prikazanog trolistom djetelinom), stuba svjetlosti koji je predstavljao put ka duhovnom, Krista i simbolima sunca i mjeseca koji su na stećcima i u mitologiji Crkve bosanske predstavljali Mjesečev sud u kojem je sunce odnosno simbolički sveti gral „... polumjesec, a unutar njega sunce sa osam zraka. Simbol grala!“ (Kutzli, 2019: 19).

U stihovima “Ova ruka kaže ti da staneš, i zamisliš se nad svojim rukama” (Dizdar, 1973) nalazimo motiv ruke podignute ka nebu, koja označava čovjekovu težnju ka kozmičkom, vječnom životu. "Mnogi toposi kulture u Makovim stihovima imaju dvojako značenje: jedno osnovno, predmetno, i drugo, simboličko-metaforičko. Posebno je zanimljiva kontekstualna višeznačnost riječi *hiža*, koja je u pjesmi *Hiža u Milama* upotrijebljena na više planova: prvo, ona se može čitati u denotativnom značenju (kuća); drugo značenje jeste *djedova hiža*, koja je predstavljala sigurnu zaštitu i utočište. Na širem planu ova riječ ne odnosi se samo na zaštitu progonjenih, posebno pripadnika Crkve bosanske, već nosi i konotativno značenje univerzalne otvorenosti, gostoljubivosti, topline: („Pa neka je zato vazda otvorena / Za doste drage / I velikane / Srčane // Za sve pod nebom dobre ljude / I za sve dobre / Bošnjane“). Ideja otvorene kuće, kuće otvorenih vrata, duboko je ugrađena u bosanskohercegovačku tradiciju, te se prvobitni kontekst nadilazi i stih se može odnositi na sve hiže / kuće bosanske. Međutim, postoji u Makovoj poeziji još jedno, simboličko-metaforičko značenje hiže kao čovjekova tijela što ga njegova duša privremeno naseljava („Znaj da jest / I tijelo to / Njegovo / Bilo / Samo / Časita / Njegova Hiža“ – *Poruka*).”⁸

U Zapisu o štitu nalazimo simbol štita “Poiskah štit dobri da štiti me” (Dizdar,1973), a štit i mač su u bogumilskoj mitologiju simbolizirali oružje svjetlosti, štit povjerenja i mač duha.

Mnogi je drugih simbola u zbirci *Kameni spavač* i previše ih je da ih sve nabrojimo, ukratko možemo još spomenuti sliku četvrtog jahača odnosno simbol apokalipse, pseći lavež koji simbolizuje dominikanske istražitelje hereze (dominikanci – božiji psi - domini kan), pjesničku

⁷ <https://stilistika.org/diskurzi-i-stilovi/73-kultura-i-pamcenje-u-kamenom-spavacu-maka-dizdara> (preuzeto 12.5.2021.)

⁸ <https://stilistika.org/diskurzi-i-stilovi/73-kultura-i-pamcenje-u-kamenom-spavacu-maka-dizdara> (preuzeto 12.5.2021.)

sliku „On nema uha/nema glasa/glas su mu iščupali“ koja simbolizira kazne zbog hereze; odsijecanje uha ili jezika“ “ (Dizdar, 1973)

ZAKLJUČAK

Bogata i burna povijest nastanka bogumilskog pokreta ogleda se i u vjerovanjima Crkve bosanske,, a mitologija naroda srednjovjekovne Bosne i Huma ostala nam je u naslijeđe kroz mnoštvo nadgrobnih spomenika i svega što su oni za taj narod predstavljali. Bogato ukrašeni motivima života i simbolikom njihovih vjerovanja, danas znamo da im funkcija nije čuvati od zaborava materijalno, smrtno tijelo, nego omogućiti transcendentnu komunikaciju “Na nadgrobnim spomenicima se, dakle, ne susrećemo s atributima smrti, nego uskrsnuća; ne doživljavamo prolaznog mrtvaca, nego njegovo živo duhovno biće.” (Kutzli, 2019: 171), a upravo to su i postigli svojim zapisima u kamenu, da bi potom svojom poezijom Mak Dizdar još jednom “uskrsnuo” njihova tumačenja zabilježivši ih i na papiru, te tako izvršivši utjecaj i na tumačenje sadašnjosti Bosne, Slika stećka svojevrsna je spona između kulturnog identiteta srednjovjekovne i današnje Bosne, te je stoga bremenita i emocionalnim i ideološkim konotacijama. Čak i ako jeste utopijska *u funkciji stvaranja novog mita*, Makova gesta „darivanja zajedničke povijesti“ nudi prepoznavanje *dobrih Bošnjana* ne samo kao koncepta Crkve bosanske ili bogumilstva već i kao moguće budućnosti („Dobar dan dobri dane dobrom danu još uvijek dobro – *Brotnjice*); takva gesta svakako je čin otpora mračnom pogledu kolonizatorske ili unutarne dezintegrirajuće svijesti.⁹

IZVORI

Mak Dizdar, Kameni spavač, Mala biblioteka alfa, Mostar, 1973

Rudolf Kutzli, Bogumili, Historija, umjetnost, kultura, Buybook i Dobra knjiga, Sarjevo /Zagreb, 2019

Gorčin Dizdar, Stećak, Vrijeme, Zenica, 2018

Richard Cavendish, Trevor O. Ling, Mitologija ilustrirana enciklopedija, Mladinska knjiga, Ljubljana / Zagreb, 1990

---

⁹ <https://stilstika.org/diskurzi-i-stilovi/73-kultura-i-pamcenje-u-kamenom-spavacu-maka-dizdara> (preuzeto 12.5.2021.)

Ševko Kadrić, Bogumili kao inspiracija, Hamlet – forlag, 2007

<http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/6883/1/Satovicdipl.pdf> (preuzeto 15.5.2021.)

<https://stilistika.org/diskurzi-i-stilovi/73-kultura-i-pamcenje-u-kamenom-spavacu-maka-dizdara>
(preuzeto 12.5.2021.)